

УДК 821.111(73).09 По

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-212-12>

МОТИВ САМОДЕСТРУКЦІЇ У НОВЕЛІСТИЦІ ЕДГАРА ПО

THE MOTIF OF SELF-DESTRUCTION
IN EDGAR POE'S SHORT STORIES

Вечірко О. Л.,

orcid.org/0000-0002-7326-167X

кандидат філологічних наук, доцентка,

доцентка кафедри германських мов, зарубіжної літератури та методик їхнього навчання

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Ментальне здоров'я людини – це важливий аспект її життєдіяльності, який визначає особливості світосприйняття і взаємодії особистості із навколишнім світом. Проблеми ментального здоров'я були актуальними у всі часи, але особливої гостроти вони набувають у кризові періоди або у ситуаціях невизначеності. Життя українців в умовах війни, важкопрогнозованість сьогодення сприяють зростанню депресивних, амбівалентних станів та травматичних синдромів, які людині стає все важче пережити і, знаходячись у ситуації безнадії і безвиході, не маючи шансів на оптимістичне майбутнє, вона інколи сама запускає програму власної саморуйнації, зважаючи на такий психоемоційний стан сучасного українця дослідження мотиву самодеструкції в американській новелістиці 19 століття є особливо актуальним сьогодні. Новелістичний жанр активно розвивається у літературі США у цей час, його популярність обумовлена стрімким і динамічним розвитком життя американців. Предметом дослідження стала творчість Едгара По, зокрема його новела «Падіння будинку Ашерів». Аналіз самодеструктивної поведінки головного героя Родеріка визначена декількома факторами, зокрема, особливістю генеалогії його родини, зв'язком із родовим маєтком, забобністю. Знається письменник і на сутності фобій, природа людських страхів різна, вона може відчувати страх самотності, страх старості, страх перед майбутнім або, як герой новели, страх смерті, важливим аспектом дослідження американського митця стає природа страхів людини, яка пов'язана із автобіографічними алюзіями, спираючись на власний духовний і емоційний досвід, письменник мусив вести складну боротьбу за існування у невідомій йому атмосфері комерційної цивілізації, переживаючи так само складні психоемоційні стани. Спосіб життя Едгара По багато у чому сприяв створенню власної програми самодеструкції, яка стала життєвим кредом митця.

Ключові слова: ментальне здоров'я, самодеструктивна поведінка, психологізм, амбівалентність, новелістика.

Mental health of a person is an important aspect of his/her life that determines the peculiarities of the person's worldview and interaction with the world around him/her. Mental health problems have always been relevant, but they become particularly acute in times of crisis or in situations of uncertainty. The life of Ukrainians during the war and the unpredictability of the present contribute to the growth of depressive, ambivalent states and traumatic syndromes, which are becoming increasingly difficult for a person to survive, and, being in a situation of hopelessness and despair, with no chance of the optimistic future, he/she sometimes launches a programme of his/her own self-destruction. Given this psycho-emotional state of the modern Ukrainian, the study of the motif of self-destruction in the 19th-century American short stories is especially relevant today. The novelistic genre is actively developing in the literature of the United States at the present time, its popularity is due to the rapid and dynamic development of American life. The subject of the study is the work of Edgar Poe, in particular his short story "The Fall of the House of Usher". The analysis of the self-destructive behaviour of the protagonist Roderick is determined by several factors, especially the peculiarity of his family genealogy, connection with the family estate, and superstition. The writer is also aware of the nature of phobias, the nature of human fears is different, a person can experience fear of loneliness, fear of old age, fear of the future or, like the main character of the short story, fear of death. An important aspect of the American artist's research is the nature of human fears, which is connected with autobiographical allusions, based on his own spiritual and emotional experience, the writer had to wage a difficult struggle for existence in the atmosphere of commercial civilisation he hated, experiencing similarly complex psycho-emotional states. Edgar Poe's lifestyle contributed to the creation of his own programme of self-destruction that became the artist's life credo.

Key words: mental health, self-destructive behaviour, psychologism, ambivalence, short stories.

Постановка проблеми. Ментальне здоров'я людини – це важливий аспект її життєдіяльності, який визначає особливості світосприйняття і взаємодії особистості із навколишнім світом, воно включає в себе різні аспекти психічного функціонування: емоційну стабільність, задоволеність життям, позитивні емоції. Проблеми ментального здоров'я були актуальними у всі часи, але особливої гостроти вони набувають у кризові періоди або у ситуації невизначеності. Життя українців в умовах війни, важкопрогнозованість сьогодення сприяють зростанню депресивних, амбівалентних станів та травматичних синдромів, які людині стає все важче пережити і, знаходячись у ситуації безнадії і безвиході, не маючи шансів на оптимістичне майбутнє, вона інколи сама запускає програму власної саморуйнації, зважаючи на такий психоемоційний стан сучасної людини дослідження мотиву самодеструкції в американській новелістиці 19 століття є особливо **актуальним** сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічного аналізу у художньому творі у різний час займалися В. Фащенко [1], Н. Зборовська [2], М. Кодак [3], але окремої розвідки щодо психологічних станів та мотивів самодеструкції особистості в американській літературі, зокрема у новелах Едгара Аллана По на сьогодні немає.

Жанр новели має складний шлях розвитку, літературна історія якої сягає часів античності, особливого розквіту вона набуває у часи Ренесансу у творчості Дж. Боккаччо. Новелістичний жанр ніколи не був канонічним і у кожен період переживав певні трансформації. У сучасному українському літературознавстві проблемою поетики новели цікавилися В. Фащенко, автор монографій «Новела і новелісти», «Із студій про новелу», І. Денисюк «Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст». Проблема жанрової специфіки новели активно займалися науковці у різні часи. Проте до сьогодні не існує єдиного погляду на це питання.

Мета роботи – дослідити проблему самодеструктивної поведінки людини на матеріалі новели Едгара По «Падіння будинку Ашерів».

Виклад основного матеріалу. Новелістичний жанр активно розвивається в американській літературі 19 століття саме у цей час відбувалося становлення американської романтичної літератури, яка, на думку Л. Анісімової, «стверджує і зображує велич і славу Нового світу як біблійної Землі обітованої, безмежні можливості, рівність і демократію, віру у нове життя, яке обов'язково буде чистим, досконалим та успішним» [4, с. 11]. Початок Громадянської війни у США став кінцем доби романтизму, на зміну якому приходить доба реалізму. Творам, написаним у цей час, притаманне «викриття гостроактуальних соціальних проблем, прогресивних поглядів щодо расових питань, місця жінки у суспільстві тощо» [4, с. 12]. Американська література йшла своїм особливим шляхом, відмінним від європейського. Серед представників новелістичного жанру цього періоду в літературі США можна відзначити Вашингтона Ірвінга, Едгара Аллана По, Генрі Джеймса, Френсіса Брета Гарта, О. Генрі.

Одна із причин популярності новели у цій країні – це стрімкий і динамічний розвиток американського життя. На думку науковиці Гнатюк О., «швидкий темп росту промислового виробництва, наявність популярних журналів, відсутність інших засобів інформації сприяли широкому поширенню новели. Особливість малої форми, гнучкість, здатність відгукуватися на важливі події часу – також допомагали її утвердженню у літературі США. У новелі раніше і повніше, ніж в інших формах, виявилася національна своєрідність американської прози, особливості національного характеру, місцевого колориту» [5, с. 7].

Новела посідає важливе місце у творчій спадщині Едгара Аллана По. Письменник першим в історії американської літератури намагався теоретично осмислити цю дефініцію як самостійний жанр. Він висловив власну теорію новелістичної композиції, стверджуючи, що новеліста повинен відрізняти бездоганний літературний смак, оригінальність літературної манери, правдивість ситуацій. Цей письменник став одним із перших професійних літературних критиків у себе на батьківщині і спробував зрозуміти природу й призначення мистецтва, вибудовуючи свою систему естетичних принципів. Теоретичні погляди Е. По викладено у статтях «Філосо-

фія обстановки» (1840), «Філософія творчості» (1846), «Поетичний принцип» (1850), нарисах «Marginalia» (1844), численних рецензіях. Його естетичну систему можна назвати «раціоналістичним романтизмом», у центрі її – ідея гармонії й пропорційності всіх елементів художнього твору. Один із важливих меседжей його естетичної програми – це невеликий обсяг художнього тексту, адже мала жанрова форма дає можливість прочитати твір за один раз, не відриваючись від тексту, тому що, якщо читач поринає у буденні справи у нього руйнується цілісність сприйняття та вражень від прочитаного. Е. По вважає, що остаточний обсяг тексту має становити 108 рядків.

У різноманітній літературній спадщині Е. По найважливіше місце посідає новелістика, яку прийнято класифікувати за жанровим принципом і поділяти на 4 групи: детективні (сам Е. По називав їх логічними); психологічні (інша назва – арабески, готичні, страшні); комічні і сатиричні; фантастичні.

Предметом нашого дослідження стане «страшна» новела Е. По «Падіння будинку Ашерів». Про долю головного героя твору, нащадка аристократичного роду Родеріка Ашера ми дізнаємося від оповідача, товариша його дитинства. Родерік живе у давньому похмурому замку з постійним передчуттям тривоги, небезпеки та смерті. Замкнувшись у стінах будівлі зі своєї сестрою-близнючкою Маділейн, Родерік із хворобливою пристрастю віддається заняттям живописом і музикою. Сестра помирає від незрозумілої недуги. Брат ховає її у підземеллі замку, але його усвідомлення, що поховав він її живцем не полишають його впродовж всієї оповіді. У страшну ніч дикої бурі сестра встає із труни, у розірваному савані приходить до брата. Родерік, як і усі члени його родини, помирає. Стіни будинку Ашерів валяться під напором вітру, над його уламками замикаються води лиховісного озера.

Психологічна атмосфера уже на початку оповіді пов'язана з гамою песимістичних настроїв і страхів. П. Александров, досліджуючи мотиви страху і тривоги відзначає, що «філософія та психологія, зокрема фрейдизм і психоаналіз, традиційно розрізняють два види страху – раціональний (перед зовнішнім світом) та ірраціональний (перед самим собою)» [6, с. 4]. При погляді оповідача на будинок Ашерів він відчуває раціональний страх «почуття нестерпного суму увійшло в мою душу» [7, с. 127], я подивився «з отим над усе гнітючим чуттям, яке буває тільки в того, хто прокидається після опійного сну, – гірким падінням у буденне життя – огидним спаданням серпанку. Серце хололо, падало, падало в безодню, мисль плекала непереборний жах, і скільки не цькувала її фантазія, не могла її підійняти в гору» [7, с. 127].

На початку оповіді велике художнє навантаження несе пейзажний малюнок: «хмари гнітючо звисали з низького неба, я їхав сам верхи дивною й жахливою країною» [7, с. 127], який породжує відчуття безвиході. Мотив божевільного, пригніченого і придушеного, котрий йде від пейзажу, продовжується описом замку «меланхолійного дому Ашерів» [7, с. 127], «домівля суму» [7, с. 128], яка нагадувала «стару деревинь, що гнила багато років десь у покинутім склепі, не стурбована подихом вітру із зовні» [7, с. 129]. Оповідач одразу задався питанням, «що ж то... так упливало на мої нерви, коли я дивився на дім Ашерів?» [7, с. 127]. Отже, навіть просте споглядання цієї архітектурної споруди викликають важкі емоційні відчуття. Оповідач поводить себе як справжній психоаналітик (до речі саме його покликав Родерік на допомогу, вони у дитинстві товаришували), він створює аналітичну картинку, де намагається, задовго до Фрейда, пізнати таїну підсвідомості і пояснити свій важкий психоемоційний стан: «це була тайна невіршена, і я не міг боротися з темними образами, що наступали на мене. Я мусив мимоволі визнати, що хоча, *безумовно* існують у природі такі сполучення простих предметів, що мають силу отак на нас упливати, та все ж аналіз отих сил лежить глибше від сфер нашого мислення» [7, с. 127]. Отже, на початку оповіді ми стаємо свідками цілого психологічного дослідження внутрішнього стану оповідача, то б то він, на відміну від головного героя оповідання, здатен цілком раціонально визначити і проаналізувати свій стан, окрім того він виявився емоційно проникливою людиною. Саме йому судилося, говорячи сучасною тер-

мінологією, здійснити психологічну підтримку, покликану надати допомогу у складних життєвих обставинах і ситуаціях, хворому Родеріку Ашеру, який звернувся з листом про допомогу до свого друга дитинства. Герой новели усвідомив, що потребує поміч ззовні, адже сам він не міг упоратися зі своїм нестабільним психоемоційним станом: «письмо його показувало ознаки нервового напруження. Він писав про гостру тілесну хворобу – про розумовий розлад, що гнітив його душу, про серйозну потребу бачити мене, як свого найкращого, ба єдиного друга, щоб у моїм веселім товаристві мати полегкість від недуги» [7, с. 128].

Перша зустріч колишніх друзів виявилася дуже промовистою: «я впізнав у привиді, що був переді мною, товариша моїх ранніх хлоп'ячих розваг», автор одразу наголошує на нематеріальній людській сутності, адже за тлумачним словником «привид – це дух померлого, який привиджується людям забобонним або з хворобливою уявою». [8, с. 571].

Едгар По подає деталізований портрет Родеріка Рошера, акцентуючи увагу на очах, бо дуже часто вони є дзеркалом душі людини, але смерть уже поклала відбиток на лице колишнього товариша: «мертвий колір обличчя – очі великі, вогкі й блискучі над усе;. граційно вирізьблене підборіддя, що промовляло про нестачу моральної енергії,. Та тепер у самім перебільшенні питимого звичайного характеру цих рис і виразу полягала така зміна, що я не знав, до кого я балакаю. Страшно бліде обличчя і дивовижний блиск очей над усе здивували й злякали мене» [7, с. 131]. Про проблеми із психічним здоров'ям свідчить небажання займатися доглядом за зовнішністю і власним тілом, оповідач наголошує, що молода людина зовсім не переймається своїм зовнішнім виглядом: «шовкове волосся його виросло без догляду, і дико прозорі хвилі його радше спливали, ніж спадали на лице, і з зусиллям навіть я не міг знайти нічого людського в його химернім виразі» [7, с. 131]. Байдужість до себе свідчить про повну апатію героя до себе і до світу. Важливою складовою психічного здоров'я є спосіб життя, що веде героя, він уникає контактів із навколишнім світом, веде замкнений спосіб життя, демонструє прагнення до усамітнення і аскетизм. На думку сучасних психологів, «аскетизм – це стиль життя, що характеризується стриманістю від чуттєвих задоволень,... даний вид поведінки може спричинити проблеми зі здоров'ям» [9, с. 88]. У створенні картини амбівалентного психологічного стану Родеріка важливе місце посідає балада з промовистою назвою: «я гадав, що вбачив у перший раз повну свідомість Ашера за те, що його надхнений розум хитається на своєму троні. Вірші, під заголовком «Дім привидів», звучали майже так чи й зовсім точно так» [7, с. 135]. Весь спосіб життя головного героя промовляв про його кризовий амбівалентний психологічний стан: «він дуже страждав від хворобливої гостроти чуттів – тільки зовсім прісну їжу він міг переносити, він міг носити одіж тільки з однієї матерії; запахи усіх квітів його гнітили; очі його мучив навіть слабкий світ, і були лише деякі звуки, а саме звуки струнних інструментів, що не всіяли б у нього жак» [7, с. 132]. Едгар По, як справжній психолог, використовує за сучасною термінологією так звану арт-терапію, адже в'язень будинку Ашерів Родерік читав «один з ваших улюблених романів, я буду читати, а ви слухатимете – і так ми проведемо вдвох оцю страшну ніч» [7, с. 140], займався музикою: «хворобливий стан слухових нервів, що робив для недужного непереносною всяку музику, окрім деяких звуків струнних інструментів»; проживання негативних емоцій супроводжувалося малюванням «спосеред малюнків, над якими працювала його витончена фантазія» [7, с. 134] можна було спостерігати «чисті абстракції, які недужний умів кинути на полотно» [7, с. 134], або «фантазмагоричні концепції» [7, с. 134] на маленькому малюнку «склепіння лежало безмежно глибоко під поверхнею землі» [7, с. 134].

Далі усе більше відчувуються автобіографічні мотиви, адже відомо, Едгар По одружився зі своєю 13 річною сестрою Вірджинією Клемм, герой новели Родерік теж зізнається про симпатію до рідної сестри: «покійна і він були близькі і що симпатії, заледве зрозумілі, завжди жили в них» [7, с. 137]. Американський письменник, маючи серйозний душевний розлад, страждаючи від глибокої депресії із власного досвіду мав певні знання про хвороби такого характеру: «недуга, що отак за юних літ звела Маделіну Ашер у гроб, полишила, як звичаєм по всіх

гостро каталептичних хворобах, насмішку слабого рум'янця на грудях і обличчі і отой підозріло застиглий осміх на вустах, що такий страшний буває по смерті» [7, с. 138]. Сучасний тлумачний психологічний словник подає наступне пояснення терміну каталепсія – це «сноподібний стан, що характеризується зниженням чутливості до зовнішніх і внутрішніх стимулів, «восковою гнучкістю» – мимовільним збереженням будь-якої пози без видимих зусиль. Може виникати в гіпнотичному сні, а також при деяких психічних захворюваннях (шизофренія, істерія та ін.)» [10, с. 195]. Місія Едгара По у творі особлива, адже він не тільки письменник, а й лікар, що намагається діагностувати хворобу своєї сестри «безнемірна апатія, повільне умирання людини і часті, хоча й скороминучі, каталептичні припадки – така була незвичайна її діагноза» [7, с. 133]. Знається письменник і на природі фобій, страхи переслідували не тільки героя новели, а й її автора. Природа людських страхів різна, вона може відчувати страх самотності, страх старості, страх перед майбутнім або, як герой новели, страх смерті: «він був рабом у одної аномальної категорії страхів. «Я загину», я муситиму втратити разом життя і розум у якійсь сутичці з лютим привидом Жаху» [7, с. 132]. Останні мешканці будинку Ашерів, а це сестра і брат, стали заручниками свого помешкання, вони не змогли покинути замок і приречені на смерть: «його сковували якісь забобонні враження що до того житла...», що, зрештою, для всієї родини стали фатальними, адже «фамільний замок справляв на психіку, пригнічену довгою недугою» [7, с. 132] виключно негативні і руйнівні впливи. Ідея покласти живою у могилу леді Меділейн глибоко запала у душу її брата, і його свідомість довго перебувала у полоні цієї ідеї, не маючи шансів виходу у реальний світ, обидва мешканці загинули. Дивацтва Родеріка Ашера впливають із його характеру і обумовлені особливостями його психічного стану і способом життя.

Висновки. Отже, самодеструктивна поведінка Родеріка Ашера визначена декількома факторами, зокрема, це особливості генеалогії його родини, зі слів оповідача ми дізнаємося, «вся родина зменшувалася і вмирала і що так було завжди з дуже невеликими змінами й варіаціями» [7, с. 128]. Другим важливим фактором залишається зв'язок із родовим маєм «обмірковуючи те, як оце вмирання ішло в згоді з особливостями самих людей і як воно могло протягом віків упливати на них, я думав, що, може, якраз ця відсутність бокових галузів і послідовна незмінна передача дідизни від отця до сина вкупі з ім'ям нарешті настільки поєднала в уяві селян замок і родину, яка ним володіла, що первісна назва дідизни зовсім стерлася й розчинилася у тій двозначній і староденній назві «Дому Ашерів» [7, с. 129]. У цьому описі автор зосереджує увагу на незворотній руйнації людини і дому, а також намагається зафіксувати наслідки складних відносин між ними.

Серед факторів, що суттєво впливали на характер поведінки героїв новели Едгар По називає забобонність. Сучасні психологи, досліджуючи цю дефініцію, відзначають таку «психологічну особливість особистості, що виявляється як почуття фатальної залежності від надприродного» [11, с. 153], а «переважна реалізація забобонів відбувається в стресогенних умовах» [11, с. 152]. Американський новеліст розглядає цю психологічну особливість, пов'язуючи її з психоемоційним станом страху: «не може бути сумніву в тім, що свідомість швидкого зростання в мене забобонів – чому б мені називати це інакше? – що ця свідомість послужила тільки до того, щоб забобони ще збільшити. Скільки я знаю, такий вже є парадоксальний закон усіх почуттів, що в основі їх лежить страх» [7, с. 129].

Варто зазначити, що у сюжеті новели чільне місце посідають автобіографічні алюзії, Едгар По, спираючись на власний духовний і емоційний досвід, мусив вести складну боротьбу за існування у ненависній йому атмосфері комерційної цивілізації, переживаючи так само складні психоемоційні стани, вживаючи алкоголь і наркотики. Усім способом свого життя він протестував проти моральних суспільних норм, психічні розлади далися взнаки, його власна програма самодеструкції як форма протесту проти суспільства, стала життєвим кредом письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фащенко В. «У глибинах людського буття» (Літературознавчі студії). Одеса: Маяк, 2005. 640 с.
2. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство. К.: Академвидав, 2003. 392 с.
3. Кодак М. Психологізм соціальної прози. К.: Наукова думка. 1980. 162 с.
4. Анісімова Л. Американська література: від витоків до доби реалізму. К., 2023. 124 с.
5. Гнатюк О. Жанр новели в українському та американському історико-літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століть». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2017. № 31. Том 3. С. 7–9.
6. Александров П. Мотиви страху і тривоги у соціальних функціях журналістики. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2013. Випуск 37. С. 4–17.
7. По Е. Вибрані твори. К.: Державне видавництво України, 1928.
8. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства. К.: Наукова думка, 1970–1980. За ред. І. К. Білодіда. Т. 7, 1976. URL: <https://sum.in.ua/s/pryvud>
9. Ігумнова О., Михайлов А. Самодеструктивна поведінка як суспільно-культурний феномен. *Науковий журнал «Психологічні травелогі»*. 2021. № 2. С. 84–95.
10. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
11. Лашук В. Забобони як психологічний феномен. *Актуальні проблеми психології*. Т. 7. Вип. 28. С. 151–158.